

P. SZABÓ BÉLA

Haszontalan peregrináció?

A külföldi egyetemjárás és a hazai jogi kultúra a 16–17. század fordulója
körüli időszakban

Status quaestionis

Johannes (Ján) Kithonich, a 17. század eleji magyar királyi jogügyigazgató és koronaügyész, felbecsülhetetlenül jelentős hatású jogi író, nevezetesen, a korabeli peres ügymenetet teljes egészében feldolgozó tankönyvszerző munkájában a következőket írta: „A kánonjogból és a császári jogból némely dolgokat kölcsönöztem, mivel a mi országos jogunkat mindkettőből származtatjuk. Ezek nagy világosságot kölcsönöznek a mi jogunknak, sőt azokban a dolgokban, amelyek a mi jogunkból hiányoznak, kiegészítésül is szolgálnak.”¹

Werbőczytól kezdődően vörös fonalként vonul végig a kora újkori magyar jogi irodalom művein a megállapítás, hogy a magyar országos (nemesi) jog (*ius patrium*) alapvető genetikai kapcsolatban áll a kánonjoggal és a római (császári) joggal.² Sőt – mint Kithonich és a 18. századi jezsuita szerző, Szegedy János nyilatkozataiból láthatjuk – folyamatosan értelmezési bázisként is a jogalkalmazók figyelmének középpontjába kerülhettek az európai *ius commune* tanai és megoldásai.³

Hogy ez mennyire valósult meg – ha egyáltalán – a való életben, hogy a „tudós jogok”, a *ius civile* és a *ius canonicum*, továbbá az európai jogtudomány hogyan hatott a kora újkori magyar jogéletre és magánjogra, az tulajdonképpen feltáratlan, s általában

¹ „[...] à Canonico, & Iure Caesareo quaedam mutuatus, quod cum ex illo utroque Iuris nostri municipalis originem habeamus, magna illam hoc lucem, quin etiam in ijs rebus, quae in hoc Iure nostro desiderantur, supplementum sit allatura.” Ioannes KITHONICH, *Directio Methodica Processus Iudicialis Iuris Consuetudinarii, Inclyti Regni Hungariae, Tyrnaviae*, [Mollerus] 1619 (RMNy 1193), Praefacio, a4.

² Tripartitum II. 6. „Sciendum secundo, quod, quanquam omnia fere jura regni hujus, originaliter ex pontificii caesareique juris fontibus progressum habeant [...]” (Tudni kell másodsor, hogy ámbár országunknak csaknem az összes joga eredetileg az egyházi és császári jog forrásaiból származott...) WERBŐCZY István, *Tripartitum: A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve, Latin–magyar kétnyelvű kiadás*, ford. CSIKY Kálmán, bev. BÓNIS György, Budapest, Téka, 1990, 289.

³ „Quare dum casus emergunt, qui nec Iure scripto, nec consuetudine locorum, aut Tribunalium, satis fundatae, & liquide decidi possunt, tunc etiam in Hungaria sequendum esse Jus Civile, aut Canonicum censent Sapientes; tum ob summam aequitatem naturalem, quam haec Jura in se continent [...]” (Így ha olyan ügyek merülnek fel, amelyeket az írott törvény, a helyi vagy törvényszéki szokás nem dönthet el kellően megalapozottan és egyértelműen, a bölcsek úgy gondolják, hogy Magyarországon is a polgári vagy kánonjogot, továbbá a legmagasabb természetes méltányosságot, amelyet ezek a törvények magukban foglalnak, kell követni...) Joannes SZEGEDY, *Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium, Juxta Ordinem Titulorum Operis Tripartiti, Sacris Communis accomodatum*, Tyrnaviae, Collegium Academicum Soc. Jesu, 1767, 55. (Itt és a továbbiakban, amennyiben azt külön nem jelzem, az idézeteket saját fordításomban közlöm.)

is 16–18. századi magánjogtörténetünk „hiányzó fejezetei” még jórészt megírásra várnak.⁴ A hiány enyhítéséhez – mintegy kiegészítő, határterületi megközelítésként – hozzájárulhatnak azok az ismeretek is, amelyeket az újkori magyar értelmiség azon tagjairól szerezhetünk, akiket tudásuk, betöltött tisztségük, hivataluk alapján a jogtudók közé sorolhatunk. A korabeli jogtudó értelmiség személyi körének mind teljesebb feltárása, történetiszociológiai vizsgálata talán hozzájárulhat magánjogunk, s általában jogéletünk e korszakának feltárásához és megértéséhez. A jogtudókról szerzett ismeretek, „névtelenségből” való részleges kiemelésük, s elsősorban jogi ismereteik forrásának, képzettségüknek a feltárása hozzájárulhat mind a joggyakorlat – amelynek szereplői lehettek –, mind a kibontakozó magyar jogi irodalom jobb megismeréséhez.

Örvendetes, hogy az utóbbi években – elsősorban a Kubinyi András⁵ és Bónis György⁶ nyomába lépő erdélyi⁷ és magyarországi történészek⁸ kutatómunkája révén

⁴ ZLINSZKY János, *A magyar magánjog történetének hiányzó fejezetei* (A római jog csendes recepciója hazánkban?), Állam- és Jogtudomány, 1985, 560–566. A szerző rendkívül éleslátó tanulmányokkal járult hozzá a „terra incognita” feltárásához, amelyek közül különösen kiemelendő: ZLINSZKY János, *Ein Versuch zur Rezeption des römischen Rechts in Ungarn = Festgabe für Arnold Herdlitzka zu seinem 75. Geburtstag, dargebracht von seinen Schülern und Freunden*, hg. Franz HORÁK, Wolfgang WALDSTEIN, München, W. Fink, 1972, 315–326; Uő., *Richterliche Rechtsentwicklung als lebendige Tradition im ungarischen Recht* = 23. Deutscher Rechtshistorikertag, Augsburg 30.09.1980 – 04.10.1980, Wissenschaftliche Mitteilungen – Schriftliche Vorlage, [s. l.], [s. n.], [s. d.], 73–80; Uő., *Die Rolle der Gerichtsbarkeit in der Gestaltung des ungarischen Privatrechts vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Ius Commune, 1983, 49–68; Uő., *Annahme und Ablehnung kaiserlichen Rechts in Ungarn im 16.–17. Jahrhundert = Bericht über den siebzehnten österreichischen Historikertag in Eisenstadt, veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 31. August bis 5. September 1987*, Wien, Verband Österreichischer Geschichtsvereine, 1989, 152–154; Uő., *La justice féodale en Hongrie et le „jus commune” = Justice populaire* (Actes de journées de la société d’Histoire du droit, tanues à Lille, 25–28. Mai 1989, Hellemmes, Ester – L’Espace juridique, 1992, 365–375.

⁵ KUBINYI András, *A Jagelló-kori értelmiség = Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*, szerk. ZOMBORI István, Szeged, [s. n.], 1998, 7–21; Uő., *Polgári értelmiség és hivatalnokréteg Budán és Pesten a Hunyadi és a Jagelló-korban* = Uő., *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II.*, szerk. KENYERES István, Kis Péter, SASFI Csaba, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2009, 599–619.

⁶ BÓNIS György, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1971.

⁷ A teljesség igénye nélkül lásd BOGDÁNDI Zsolt, *Az erdélyi és a partiumi jogügyigazgatók a 16. század második felében = Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*, szerk. BOGDÁNDI Zsolt, FEJÉR Tamás, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017, 9–24; DÁNÉ Veronka, *A Trauznerek a fejedelemség korában = Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. PÁL-ANTAL Sándor, SIPOS Gábor, W. KOVÁCS András, WOLF Rudolf, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2003, 81–93; Uő., „Az önnagysága széki így deliberála”: *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*, Debrecen–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2006, 108–118; Uő., *Az erdélyi vármegyék tisztviselői kara a fejedelemség korában (1541–1658)*, Századok, 2014/5, 1111–1129; PAKÓ László, *A városi közügyigazgatók (direktorok) Kolozsvár 16. század végi bírósági gyakorlatában*, Erdélyi Múzeum, 2012/3, 95; Uő., *Prókátorkarrierék Kolozsváron a 16. század utolsó évtizedeiben = Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, szerk. EGYED Emese, PAKÓ László, WEISZ Attila, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013, 260–264.

⁸ Szintén a teljesség igénye nélkül lásd DOMINKOVITS Péter, *Egy kora újkori ügyvéd pályaképe – Szepsy (Zepes) János*, Aetas, 2002/2–3, 5–35; Uő., *Főúri familiáris – jogtudó értelmiség – mezővárosi polgár? Adatok és kérdések egy 17. századi szombathelyi ügyvéd, Gorup János életútjához*, Sic Itur ad Astra, 2009, 85–101; GECSÉNYI Lajos, *Győr megye közigazgatása és tisztikara a 17. században*, Levéltári Szemle, 1988/3, 14–34.

– egyre többet tudunk meg a 16–17. századi jogász-jogtudó értelmiség számszerűen túlnyomó részéről, „a gyakorlati jogászrend” tagjairól,⁹ ugyanakkor viszonylag keveset tudunk azokról, akik bizonyos jogi ismeretek elsajátítására külföldi egyetemjárásuk alatt tettek kísérletet.

A *ius commune* Kithonich által is jelzett – talán mondhatjuk –, értelmezési keretként való alkalmazási lehetőségéből adódik a kérdés, hogy a jogtudók között kimutathatók-e olyanok, akik ezen lehetőséggel – szükség esetén – valóban élni tudhattak. Hiszen ő is arról ír, hogy a jogalkalmazó (bár ő csak az ügyvédekről szól) kövesse a „közös észszerűséget, ami a tudósabb és bölcsőbb emberek többsége által hihetőbb, melyet a bíró is okos értelme szerint tartozik helyben hagyni”.¹⁰ Több mint bizonyos, hogy ebben a vonatkozásban nem csak a joggyakorlat által megkívánt ismeretek bölcs és tapasztalt hazai elsajátítóira gondolhatott.

Vállalva a többirányú szimplifikáció ódiáját, adódik tehát az alapkérdés: volt-e a 16–18. századi Magyarországon a jogászoknak egy olyan, többé-kevésbé állandóan képviselt rétege, amely ismeretei, képzettsége, jogi műveltsége alapján hordozója lehetett vagy lehetett volna az Európa más részein a 14. századtól váltakozó eredményességgel lejátszódó „tudós” jogi recepciók folyamatnak? Parafrázálva Kecskeméti Gábor gondolatát, kérdezhetjük, hogy más szakmai területekhez hasonlóan játszhatott-e vezető szerepet az akadémia értelmiség a jogász professzió hazai intézményrendszerében?¹¹

A megközelítő pozitív válasz esetleg alkalmas lehet, hogy feltárjuk: a *ius commune* magyarországi recepciójának is meglehettek a minimális személyi feltételei, s ezáltal (magán)jog-történetírásunk még ma is „werbőcziánus” álláspontját – mely szerint nálunk idegen tételes joganyag befogadásáról Mohács után nem volt szó¹² – egy új megközelítési mód alkalmazásával finomítsuk, a tagadást enyhítsük.

Az akadémia jogtudók vizsgálata felé fordulva izgalmas kérdésként merült fel, hogy kik voltak azok, akik „haszontalan” jogi ismeretek egyetemeken való megszerzésére pazarolták idejüket és saját vagyoniukat, illetve pártfogóik pénzét. „Haszontalan”, hiszen eddigi ismereteink szerint a gyakorlati jogéletben, különösen a magánjogi viszonyokban Magyarországon és Erdélyben alkalmazott szokásjog és az egyetemeken elsajátítható összeurópai *ius commune*, majd a német *usus modernus pandectarum*, illetve az elegáns németalföldi jogtudomány és végül a német–osztrák *ius naturale* által átított jogi gondolkodás között vélhetően meglehetősen nagy volt a szakadék.

⁹ KUBINYI, A *Jagelló-kori*, 10.

¹⁰ „[...] communem rationem, quae scilicet pluribus & doctioribus, iisque sapientioribus probabilius esse videtur, sequitur, quam Iudex ex sua prudentia dijudicare debet [...]” KITHONICH, 303.

¹¹ KECSKEMÉTI Gábor, *Értelmiségi pályák a kora újkori Magyarországon: A tipikus és az egyéni = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*, szerk. BIRÓ Annamária, BOKA László, Budapest–Nagyvárad, Partium–Reciti, 2014, 14.

¹² A régi és most is élő *communis opinio*t tükrözi mások mellett MEZEY Barna, *A magyar jog külső forrásai = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, VII, Budapest, Balassi, 2007, 165.

Egyértelmű volt a kezdetektől, hogy a kivételek után kutatunk, hiszen a Mohács előtti jogtudó értelmiségünk képzettségére jellemző (*domidoctus – peregrinus academicus*) kettősség¹³ a 16–18. században is tovább élt. A speciális jogi ismeretekkel rendelkező és legalább részben az ezen ismereteket megkövetelő munkát hivatásszerűen vagy mellékesen végző „jogászság” túlnyomó része (az országos főméltóságoktól a helyi, megyei és városi tiszttviselőkhöz) a később *patvarián*-nak nevezett praktikus képzés révén (hiteleshelyi, ítélőmesteri, kancelláriai stb.) irodákban megtapasztalt gyakorlat útján szerezte ismereteit, jó esetben bizonyos középfokú tanulás után.¹⁴ És az utóbbi évek fentebb jelzett kutatásai bizonyították, hogy az erdélyi ítélőmesterek, prókátorok, jegyzők, a nyugat-magyarországi ügyvédek között az akadémita jogász ritka volt, mint a fehér holló. Igaz, jól ismerjük a 16. század végének erdélyi elitjében a „páduai urak” markáns képviseletének tényét is,¹⁵ és persze a külföldi egyetemi matrikulációban is fel-feltűnedeztek jogi karra iratkozók, illetve *Hungarusok-Transsilvanusok* által megvédett *disputatiók*.

A tanulmány további részében néhány módszertani megjegyzést követően tézisszerűen kísérek meg összefoglalni egyes sajátosságokat, amelyek a 16–17. század fordulója körüli évtizedekre jellemzők voltak a *peregrinatio academica iuridica* vonatkozásában.

Methodus collectionis peregrinorum

A szakértő olvasó számára bizonyosan nem kell ecsetelnem azokat a módszertani nehézségeket, amelyek a figyelembe veendő és vehető alapforrások sokszínűségéből, hiányosságaiból, esetenként kérdéses megbízhatóságából és az adatbázisok jelenlegi integrálatlanságából adódhattak és adódnak. Az is nyilvánvaló, hogy a Kárpát-medencéből induló, elsődlegesen teológiai célú egyetemi peregrináció fősodráát látva, az egyes tudományterületek kutatóinak milyen külön nehézséget jelent a források

¹³ BÓNIS, A *jogtudó*; Uő., *Die praktische Juristenausbildung im mittelalterlichen Ungarn = Die juristische Bildung in der Slowakei und Ungarn bis zum J. 1848.*, hg. Martin VIETOR, Bratislava, Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1968, 55–64; MÁLYUSZ Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1971, 365–367; TONK Sándor, *Jogtudó értelmiségünk középkori történetéből*, Korunk, 1972, 1487–1491; JAKÓ Zsigmond, *Az erdélyi értelmiség kialakulásának kezdete = Uő., Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, Kriterion, 1976, 10–24.

¹⁴ FALLENBÜCHL Zoltán, *Ungarische Staatswissenschaft und Beamtenausbildung im 18. Jahrhundert = Wissenschaft und Recht der Verwaltung seit dem Ancien Regime*, hg. Erik V. HEYEN, Frankfurt am Main, Klostermann, 1984, 213–232; NEMES István, *Jogi oktatásunk múltja az egyetem létrehozásáig*, Korunk, 1972, 1492–1497; BODA Ernő, *A hazai jog oktatása a patvarián = Emlékkönyv Kolozsvári Bálint dr. jogtanári működésének 40. évfordulójára*, Budapest, Grill, 1939, 47–60; DEGRÉ Alajos, *Die Einführung der Advokatenprüfung und deren Einfluss auf die Juristenbildung in Ungarn = Die juristische Bildung*, 92–93.

¹⁵ Többek mellett erről lásd HORN Ildikó, *Hit és hatalom: Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*, Budapest, Balassi, 2009, 153–156; Uő., *A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)* (Akadémiai doktori értekezés kézirat), Budapest, 2012, 317–320.

hiányosságai miatt a *peregrinus*ok esetleges más, a teológiától eltérő tanulmányszakjainak közelebbi meghatározása, ha egyáltalán a *peregrinációt* elsődlegesen tanulmányi célú utazásként sikerül is beazonosítani. (Szögi László is csak 1801-től vállalja fel teljes mellszélességgel ezt a feladatot.¹⁶)

Alapvető módszertani és tartalmi kérdés, hogy kit tekinthetünk *peregrinus* joghallgatónak. Nyilvánvalóan felvételre kellett kerüljenek a róluk vezetett adatbázisba mindazok a személyek, akik valamely külföldi egyetem anyakönyvében a mindenkor helyi szokások szerint joghallgatóként azonosíthatók voltak. Ez volt az elsődleges információ, amely alapján feltételezhető volt, hogy az adott diák valamilyen formában kapcsolatba került a jogi oktatással. De tudjuk jól, hogy a matrikulákban nem jelenik meg minden ott járt vándordiák.

Az egyetemi anyakönyvekből nyert adatok kiegészültek más források (utazási irodalom, naplók és levelek, emlékkönyvek és hazai archontológiai és prozopográfiai összeállítások) olyan adalékaival, amelyek valamilyen módon arra utaltak, hogy az adott *peregrinus* legalább alapozó jelleggel jogi tárgyakat hallgatott, jogászprofesszorokkal nemcsak a korabeli társasági alkalmak révén, hanem hallgatóként, tanítványként is kapcsolatba került az általa felkeresett külföldi *universitaton*.¹⁷

A biztosnak látszó források is okot adnak azonban bizonytalanságra. Hisz joggal kérdezhető meg, tekinthető-e jogtanulás bizonyítékának, ha egy *peregrinus* bejegyezte magát a padovai, bolognai vagy sienai jogászok anyakönyvébe, vagy *consiliarius*a lett a jogászok magyar vagy német nemzetének.¹⁸ Lehet-e a Johann Sturm elveire építő, jogi karral nem, de jogi tanszékkal rendelkező strassburgi *Semiuniversitaton* jogi *disputatio respondense*ként szereplőket joghallgatónak tekinteni?¹⁹ És sorolhatnánk nagy számban a bizonytalanságra okot adó kételyeket.

S ebben a körben jelentkezik a tulajdonképpen döntőnek bizonyuló legsúlyosabb módszertani nehézség is: már az egyetemi források rövid tanulmányozása után világossá válik, hogy az adattár sohasem lehet teljes. A rendelkezésre álló források

¹⁶ SZÖGI László, *Peregrinatio Academica: A külföldi magyar egyetemjárás története, mérete és irányai 1150–1918*, Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2022, 92.

¹⁷ Néhány szerencsés esetben hazai forrásfeldolgozások alapján lehetett arra következtetni, hogy az egyes egyetemi matrikulában nem kifejezetten joghallgatóként feltüntetett ifjú mégiscsak jogi tanulmányokkal foglalkozott. Ezek a visszautalások lehetnek egészen konkrét információk, de lehetnek esetleg az adott város képzési szokásait figyelembe vevő általános utalások is.

¹⁸ Nevezett egyetemeken vezettek artista anyakönyveket is, s így óvatosan feltételezhetjük, hogy a jogászok anyakönyvébe iratkozó diák tudatosan választott, de az iratkozási szokások/előírások pontos ismerete nélkül nem lehetünk teljesen bizonyosak. Andreas VERESS, *Matricula et acta Hungarorum in universitate Patavina studentium (1264–1864)*, *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*, Vol. I., *Fontes Rerum Hungaricarum I.*, Budapest–Kolozsvár, Szent-István Társulat, 1915; VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*, *Olaszországi magyar emlékek III.*, Budapest, Akadémiai, 1941; SZLAVIKOVSKY Beáta, *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken 1526–1918*, I. rész, Budapest, ELTE Levéltára, 2007.

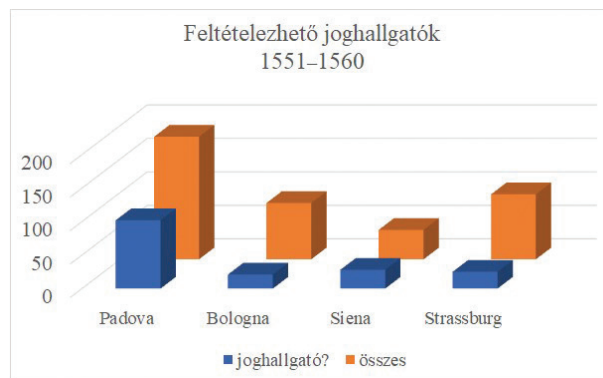
¹⁹ Anton SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichstadt: Gymnasium und Akademie in Strassburg 1538–1621*, Wiesbaden, Franz Steiner, 1977.

alapján nem lehetséges a 16–18. században külföldi egyetemeken tanult valamennyi magyarországi származású joghallgató felleltározása, mert nem állapítható meg az egyes hallgatók által választott tanulmányi szak, vagyis hogy a négy klasszikus kar közül melyik előadásait hallgatta.

Példának okáért a magyarországiak egyetemjárásában igen fontos szerepet betöltő, az újkori magyar értelmiség fő oktatási intézményei közé tartozó wittenbergi, heidelbergi és bécsi egyetemek korabeli matrikuláiban hiába keressük a választott szak megjelölését, de a korabeli nyugat-európai egyetemek nagy része tekintetében is fennáll ez a nehézség.

1551–1650 között az 1053 Bécsbe beiratkozóból egyről, Wittenbergben 1085-ből ötről, Heidelbergben 238-ból egyről sem állíthatjuk több-kevesebb biztonsággal, hogy jogot hallgatott ott.

Ritka szerencse, ha ezen nehézség alól kivételt találunk (Padova, Bologna, Siena és Strassburg, korszakunk után közvetlenül a hollandus egyetemek). Padovában 183-ból 102-nél, Bolognában 84-ből 21-nél, Sienában 44-ből 28-nál indulhatunk ki abból, hogy talán hallgatott jogi előadásokat is az adott *peregrinus*. Strassburgban 97 azonosítható beiratkozóból 25-en tanulhattak jogot.

1. ábra

(A tanulmány minden diagramja és táblázata a szerző saját szerkesztése)

Világos tehát, hogy ezen okok miatt a felvett adattár mindig is torzítani fog negatív irányban.

További nehézséget jelent persze az is, hogy a matrikulákban joghallgatóként feljegyzett *peregrinusok* jó része nem mindig mélyült el igazán a *ius commune* tanaiban, csak mellékesen vagy szokásból iratkozott be jogásznak. (A részletesebb vizsgálatok során sajnos nem kerülhetjük el a különböző utazástípusok – polgári „szak”-tanulmányok, nemesi Kavalierstour, tanuló *famulusok* – közötti differenciálást sem.)

Mielőtt bátorzkodnék a tanulmány címében jelzett korszak kapcsán néhány tézisszerű megállapításra, röviden szólok a jelzett száz év jelentőségéről a számok tükrében. Az 1520 és 1780 között nyugat-európai egyetemeken jogot hallgató magyarországi

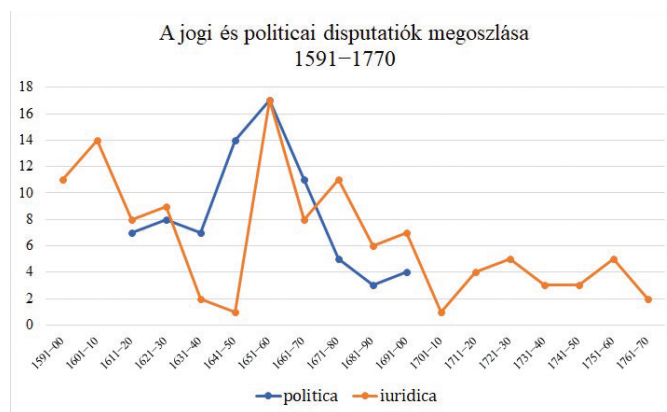
és erdélyi *peregrinus*okról vezetett adattár ma már valamivel több, mint 1000 tételt számlál. Mivel csak az összes beiratkozások számával számolhatunk, és elfogadjuk az erre a korszakra közszájon forgó 27 ezres beiratkozási számot,²⁰ valamint a joghallgatók többszörös beiratkozásának átlagát is figyelembe vesszük (ebben az időszakban egy joghallgató átlagban 1,45 egyetemre iratkozott be), a joghallgatókhoz köthető immatrikulációk arányát az összes beiratkozottak közel 5,5%-ra tehetjük.

A szűkebb, most vizsgált korszakra 225 joghallgatóval és azok 413 beiratkozásával számolva az arány (az 1551–1650 közötti összes beiratkozás: 7015;²¹ míg az olyan személyekhez köthető beiratkozások száma, akikről feltételezhetjük a jogi tárgyak hallgatását: 413) közel 6%, nincs tehát szignifikáns eltérés.

	Összes beiratkozás	A joghallgatók száma	A joghallgatói beiratkozások száma	%
1526–1790	~27.000	1022	~1480	5,5
1551–1650	7015	225	413	6

2. ábra

Az 1590 és 1650 között a külföldön gyakorlási vagy vizsgacéllal megvédett, sajtó alá került és ismertté vált jogi és *politica*-tudományi *disputatiók* és *dissertatiók* decennális átlaga sem magasabb, mint volt az később, a 17. század második felében. Igaz, a 18. századi számokhoz képest mégis kiemelkedő, s ezt nem csak a *politica*-tárgyú vitairatok teljes eltűnése indukálta.

3. ábra

²⁰ BALÁZS Mihály, BITSKEY István, ÖTVÖS Péter, VISKOLCZ Noémi, KÖSZEGHY Péter, *Peregrináció = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, IX., Budapest, Balassi, 2009, 123; SZÖGI, *Peregrinatio Academica*, 68, 74, 81.

²¹ Az adat forrása: SZÖGI, *Peregrinatio Academica*, 68. és 74.

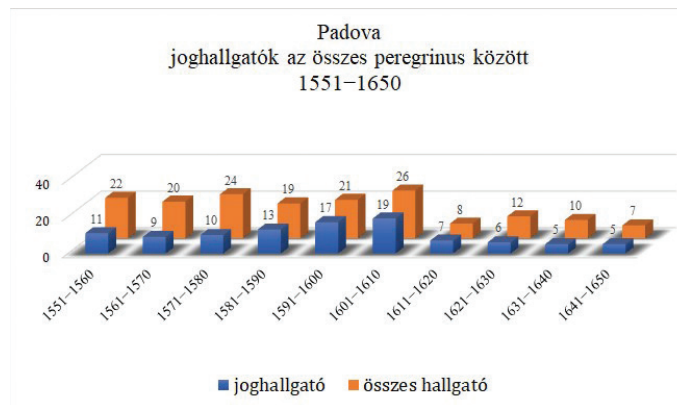
Theses

Tudván, hogy az általánosítások mindig nagy veszélyeket hordoznak magukban, mégis bátorkodom néhány megállapítást tenni, amelyek az 1550 és 1650 közötti *peregrinatio iuridica* vizsgálatából eredően részben számszerűsíthető adatokon, tartalmi elemzéseken vagy olykor – talán nem teljesen megalapozatlan – sejtéseken alapulnak.

1. A kora újkori *peregrinatio academica iuridica*-ra vonatkozó adataink szerint megállapítható, hogy a jogra iratkozók Európa közel 40 egyetemén fordultak meg, és bizony értették az idők szavát, s maguk vagy patrónusaik minőség szerint választották ki az adott kor vezető jogi karait: a beiratkozási adatokat összevetve kiderült, hogy az egyes karokat hullámokban keresték fel a magyar joghallgatók, s a hullámok csúcsa mindig az adott kar tudományos fénykorára esett. A 16. század közepétől induló hullámozás Padova – Strassburg – Leiden és Jéna – Halle – Bécs – Göttingen útvonalon adta tovább a magyar joghallgatók tucatjait a 18. század utolsó harmadával bezárólag.

Az általunk vizsgált időszakban mintegy 20 egyetemen és főiskolán jelentek meg joghallgatóként hazáink fiai, de ezek közül messze kiemelkedik három itáliai egyetem (Padova, Bologna és Siena), valamint a strassburgi *Semiuniversitas*, majd 1621-től egyetem.

Padovában a decennális ráta számai a 16. század második felében konstansnak mutatkoznak, és csak a 17. század második évtizedétől esnek némileg vissza.

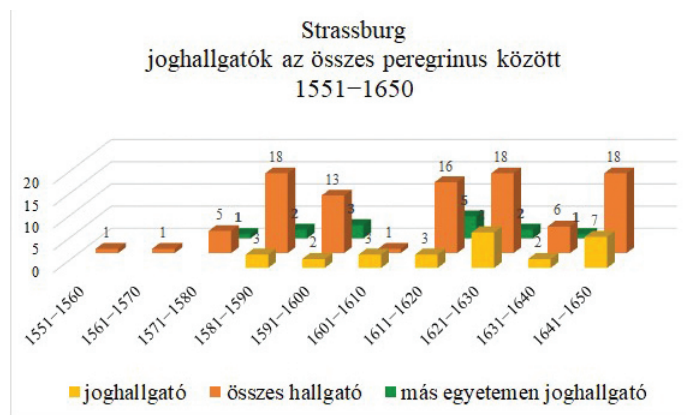

4. ábra

Strassburg esetében fontos kiemelni az egyetem 1621-es megnyitása előtti időszakot is: 55 ott jártból nyolc ott helyben, míg csaknem tucatnyi innen indulva iratkozott be máshol joghallgátónak.²² Az 1621 utáni három évtizedet is vizsgálva láthatjuk, hogy

²² Az 1621 előtti magyarországi hallgatók sorának rekonstrukciójára lásd P. SZABÓ Béla, *Újabb magyarországi jogtanulók a 16. századi strasbourgi Academián* (Kiegészítés az eddigi peregrinusnévsorhoz), *Gerundium*, 2017/4, 24–29.

az Elszászban megfordulók 25%-a itt, további 15%-a máshol hallgatott jogot, vagyis az itteni alapozás jó ugródeszkát jelentett.

5. ábra

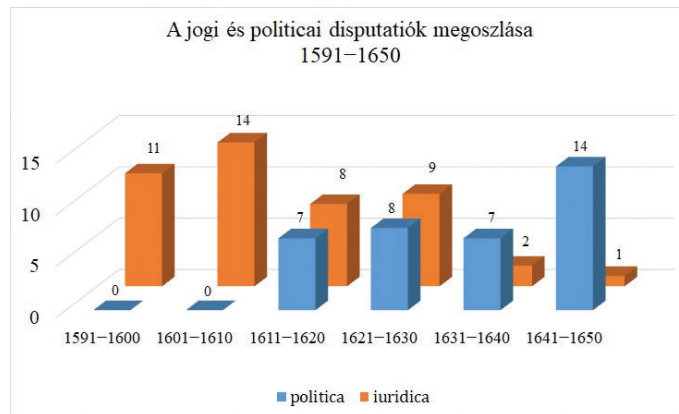
Peregrinusaink Itáliában a hagyományos, középkorból eredő tanszéki rendszer keretei között hallgathattak jogi előadásokat, de a karok különböző mértékben teret engedtek a humanista filológia eszközrendszere megjelenésének is. Strassburg egyértelműen az ún. jogi humanizmus²³ egyik fellegetvárának volt tekinthető az időszak első felében, utóbb pedig a német *usus modernus pandectarum* biztos alapjaival vértette fel hallgatóit.

2. A vizsgált száz évben 15 peregrinus vállalta fel a doktori fokozat megszerzésének költségeit. Érdekes módon Bologna és Bazel jogi kara emelkedik ki a promóciók helyszínéül. Utóbbi a – ma úgy mondanánk – „hallgatóbarát” szabályozása miatt lehetett viszonylag népszerű, nemcsak a Kárpát-medencéből érkezők szemében.²⁴ A doktorok viszonylag szerény száma arra vezethető vissza, hogy különösebb előnyök nem származtak sem a központi igazgatásban, sem a városi tisztségek betöltésében egy befejezett jogi stúdium felmutatásából. A doktorok szinte kivétel nélkül polgári környezetből érkeztek (Pozsonyból négyen, Sopronból ketten, a Felvidékről öten). Többségük utóbb jelentős szerepet vállalt közössége igazgatásában, de egyházi tisztségviselők is megjelennek a doktorok között.

²³ [P.] SZABÓ Béla, *Jogi humanizmus = Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Római jog rovat)*, szerk. JAKAB András, KÖNCZÖL Miklós, MENYHÁRD Attila, SULYOK Gábor, 2024. <https://ijoten.hu/szocikk/jogi-humanizmus> (Letöltés ideje: 2025. április 2. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes).

²⁴ Az adatokra vö. HEGYI Ádám, SZÖGI László, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*, Budapest, ELTE Levéltára, 2016, 51–56.

3. A vizsgálható 1591 és 1650 közötti időszakból ma 81 jogi és politikai tárgyú nyomtatott, Kárpát-medencei *respondens* *disputatió*t ismerünk (ezek 30%-a, 25 nyomtatvány RMK-jelzet nélküli²⁵). Időbeli megoszlásukat mutatja a táblázat.

6. ábra

Szövegük csekély kivételtől eltekintve rendelkezésre áll. Keletkezési helyük eloszlását mutatja az egyik ábra, míg a másik a *respondensek* származási helyét kísérli meg bemutatni. Utóbbiból látható, hogy a „válaszolók”, csekély kivételtől eltekintve, városi környezetből jöttek, viszonylag szerény a nemesi származásúak száma.

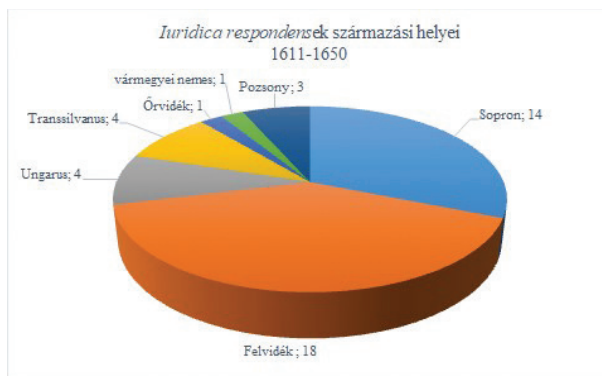
Iuridica	1591–	1601–	1611–	1621–	1631–	1641–	Összesen
Strassburg	8	5	1	2			16
Tübingen		5		3			8
Frankfurt/O.		2		4			6
Jena		1	4				5
Bázel			2				2
Wittenberg	1					1	2
Königsberg					2		2
Padova	1						1
Graz	1						1
Gießen			1				1
Würzburg		1					1
Összesen	11	14	8	9	2	1	45

7. ábra

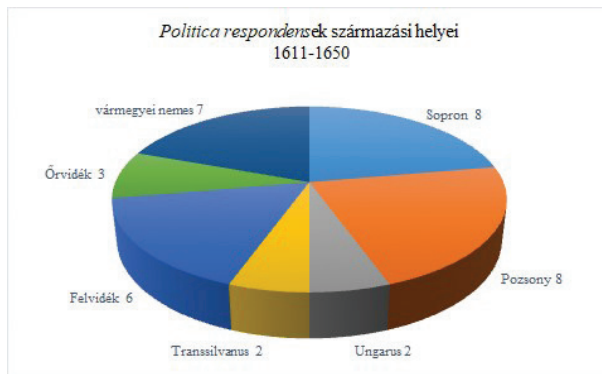
²⁵ Az utóbbi 30 évben napvilágra került és RMK-jelzet nélküli vitairatokra lásd P. SZABÓ Béla, *Magyarországi joghallgatók újonnan felfedezett jogi és politikai disputációinak-dissertációinak adatai a korai újkorból*, Gerundium, 2024/3–4, 136–152.

Politica	1591–	1601–	1611–	1621–	1631–	1641–	Összesen
Strassburg			4	4	2	1	11
Königsberg					2	6	8
Wittenberg			2		1	4	7
Tübingen				4			4
Jena			1			1	2
Rostock					1		1
Helmstedt					1		1
Harderwijk						1	1
Összesen	-	-	7	8	7	13	35

8. ábra

9. ábra

10. ábra

A vitairatok értékének meghatározása kapcsán induljunk ki abból, hogy a vitatkozások ránk maradt szövegét a *praeses* és *respondens* többé-kevésbé szoros együttműködése termékének tekinthetjük csaknem minden esetben. Ugyanakkor e dokumentumokat a képzési út fontos elemének kell tartanunk. Az egyetemi vitatkozásoknak

– így a jogi és politikai témájúaknak is – az esetek jelentős részében nem az volt az elsődleges célja, hogy a hallgató „írás-készségét” és tudományos kutatói vénáját bizonyítsa, hanem inkább annak igazolása, hogy szakmai érvekkel vitába tud szállni saját tézisei, vagy – kellő felkészülés után – a készen leszállított állítások védelmében. A szakmai elmélyedés mindenképpen követelmény volt, de az, hogy az elvárt készségek kinek a szövege alapján kerültek begyakorlásra vagy bizonyításra, tulajdonképpen nem volt elsődleges kérdés.²⁶

A vizsgált időszak egyedülálló jellegzetessége, hogy néhány *Hungarus* joghallgató 4-5 *disputatio respondense*ként is feltűnik a századforduló táján (Johann Melczer, Daniel Fabinus, Erhard Artner).²⁷ Ez a későbbi időszakban már nem volt jellemző.

Kérdésként merülhet fel, hogy miért lehetnek érdekesek a jogi peregrináció vizsgálatánál a *politica-disputatiók*. A kérdésről röviden annyit lehet megállapítani, hogy a 17. század elejétől fogva az *artes* karon (de sok esetben jogászprofesszorok által) oktatott *politica* egyszerre volt propedeutikus és komplementer diszciplína a joghallgatók számára. Az általunk most vizsgált korszak pedig éppen azért fontos, mert a 17. század első felében a két tudásterület – a dolog természetéből adódóan, mivel osztoztak vizsgálati tárgyukon, hiszen figyelmük középpontjában egyaránt az állam és annak jogrendje állt – szoros kapcsolatban állt egymással. A magyarországi joghallgatóknál is megfigyelhető, hogy mind jogi, mind *politikai* vitatkozásokon részt vettek, sőt több esetben az adott – jogot is hallgató – diák politikai tárgyú vitatkozása egy később jogi tudást feltételező állás betöltésénél az egyetlen kvalifikáló jellegű tanúsítványként jelent meg.²⁸

²⁶ A rendkívül szerteágazó irodalomból csak néhány alapvető munkát emelhetünk ki. Ku-ming (Kevin) CHANG, *From Oral Disputation to Written Text: The Transformation of the Disputation in Early Modern Europe*, History of Universities, 2004/2, 129–187; Hanspeter MARTI, *Dissertationen = Quellen zur frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte: Typen, Bestände, Forschungsperspektiven*, hg. Ulrich RASCHE, Wiesbaden, Harrasowitz, 2011, 293–312; Uő., *Von den Präses- zur Respondentendissertation: Die Autorschaftsfrage am Beispiel einer frühneuzeitlicher Literaturgattung = Examen, Titel, Promotion: Akademisches und staatliches Qualifikationswesen vom 13. bis zum 21. Jahrhundert*, hg. Rainer Christoph SCHWINGES, Basel, Schwabe, 2007, 251–274. A kora újkori jogi *disputatiókra* és *dissertationokra* vonatkozó széles irodalom élén az alábbi tanulmány állt: Filippo RANIERI, *Vom Stand zum Beruf: Die Professionalisierung des Juristenstandes als Forschungsaufgabe der europäischen Rechtsgeschichte der Neuzeit*, Ius Commune, 1985, 83–105. Vö. még [P.] SZABÓ Béla, *Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI–XVIII. században készített disputatióinak (dissertationaik) elemzéséhez*, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, 1993, 79–154.

²⁷ [P.] SZABÓ BÉLA, *Dionysius Gothofredus magyarországi tanítványai Strasbourghban = Dum spiro doceo: Huszti Vilmos Emlékkönyv*, szerk. SÁRY Pál, [P.] SZABÓ Béla, Miskolc, Bíbor, 2000, 191–229; Uő., *Erhard Artner jogi tanulmányai Tübingenben a 17. század elején*, Soproni Szemle, 2011/4, 361–380.

²⁸ A kérdésről részletesebben lásd P. SZABÓ Béla, *A német politikatudomány hatása a magyar államtani gondolkodásra a 17. században (Magyarországiak politikatudományi disputációi)*, Budapest, Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2020; Uő., *A jogi és politikai tanulmányok összefüggései a 17. századi magyarországi peregrinusok példáján = Társadalom és jog a közép- és kora újkori Magyarországon: Jogtörténeti tanulmányok*, szerk. NAGY Gábor, SÁRY Pál, TRINGLI István, VISKOLCZ Noémi, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2021, 90–100.

Fontos azonban felfigyelnünk arra, hogy a 17. század második felében ez a szoros kapcsolat már fellazult, és az e korból ismert *politica*-vitairatok többsége inkább a bölcsész *magisteri titulus* megszerzésének folyamatába illeszkedett, s esetleg több, más *artes*-tematikájú irat mellé sorakozott fel az adott *peregrinus* egyetemi pályafutásában.

A korszakunkban *politica*-vitatkozások között találhatjuk meg az első országleírási kezdeményezéseket (Wilhelm Artner, Martin Schödel nevéhez köthetőn), de van közöttük *peregrinatio*-elméleti (Daniel Gruber) és a harmincéves háborúra tekintettel természetesen több, a háború kérdésével foglalkozó munka is (Michael Schifferer, Michael Kern, Zacharias Lani) a többi államelméleti részletkérdést tárgyzó vitairat mellett.

Ami pedig a korszak jogi *disputatio*it illeti, többé-kevésbé igazoltnak tekinthető, hogy a külföldön jogot hallgatott magyarországiak fontos szerepet töltöttek be a korszak kibontakozó hazai jogtudományi irodalmában, s ebben nagy szerepe volt az egyetemi vitatkozások révén megszerzett tapasztalatoknak. Már Baranyai Decsi és Kithonich is, bár nem voltak „igazolt” joghallgatók, akadémitaként járultak jelentősen hozzá a hazai jog „eltudományosításához”, de például Christoph Lackner és Wilhelm Artner, Sopron két jogi doktorát joggal tekinthetjük olyan szerzőknek, akik egyetemi tanulmányaik alatt alapozták meg későbbi, a kor tudományos mércéjével is mérhető műveiket. Lackner nemcsak jogi tankönyvében, hanem más munkáiban is lépten nyomon hivatkozik a „tudós jogok” forrásaira és irodalmára.²⁹ Artner pedig az első hazai római jogi monográfia szerzőjeként azonosíthatjuk.³⁰

4. S itt tulajdonképpen vissza kellene kanyarodnunk a kora újkori hazai jogászság aránytalan kettősségére, illetve egy örök vitatémát kellene boncolgatnunk. Hiszen jó eséllyel az örök *ars iuris* (gyakorlati jogtudás) vagy *scientia iuris* (tisztá jogtudomány) elsőbbségét firtató vita³¹ visszatükröződését láthatjuk a *domidoctus* és akadémita jogászok kettősségében. A kérdés már akkor is az volt: kell-e tudomány a jogászoknak, tudomány-e a jogászat? Kétségünk lehet, hogy a hazai szerzők tudós munkái elérték-e a kortárs gyakorló jogászok ingerküszöbét. Ugyanakkor azt is felvethetjük, hogy a kortárs Kithonich tudós jogi argumentumokkal átszőtt fejtegetéseit a szélesebb jogászszerzőknek is meg kellett érteniük, hiszen olyan perjogi összefoglalás volt, amely minden jogtudó számára támpontot jelentett, és később a *Corpus Juris Hungarici* kiadásokba is bekerült.³²

²⁹ BOROS Lajos, *Egy késői humanista római jogász: Lakner Kristóf = Jogtörténeti tanulmányok 3*, szerk. CSIZMADIA Andor, Budapest, Tankönyvkiadó, 1974, 139–151.

³⁰ P. SZABÓ Béla, *A talán első (római) jogi monográfia magyarországi szerző tollából: A soproni Wilhelm Artner Brevissima Discussiója = Universitas „unius rei”: Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből*, szerk. P. SZABÓ Béla, ÚJVÁRI Emese, Debrecen, Debreceni Egyetem ÁJK, 2014, 257–295.

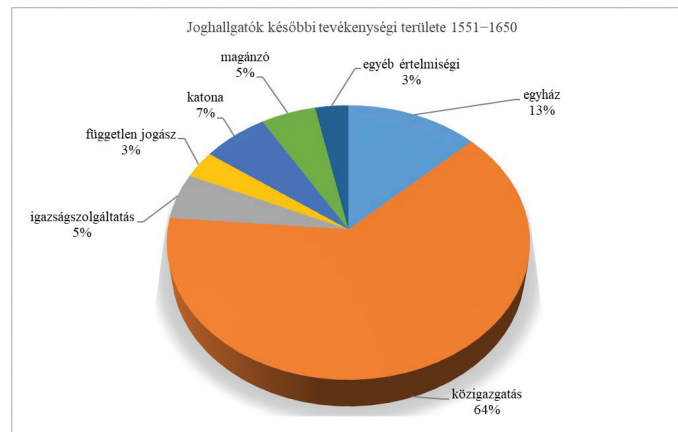
³¹ A fogalmakra lásd SZABÓ Miklós, *Jogi episztemológia. Avagy: „Hogyan ismerhető meg a jog?” = Jobboldali előadások*, szerk. SZABÓ Miklós, Miskolc, Bíbor, 1998, 35–47; Jan SCHRÖDER, *Wissenschaftstheorie und Lehre der »praktischen Jurisprudenz« auf deutschen Universitäten an der Wende zum 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Klostermann, 1979, 15–16.

³² GEDEON Magdolna, *Római jogi elemek Kithonich János munkáiban = Viginti quinque annis II.: Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére*, a PPKE JÁK 25. tanévében, szerk. EL BEHEIRI Nadjá, SZABÓ István, Budapest, Pázmány Press, 2020, 269–282.

5. A több mint 200 korabeli „jogász” peregrinus 40%-ának (mintegy 90 volt diáknak) ismerjük a későbbi pályafutását. Ha ezen adatok ismeretében arra kérdezünk rá, hogy az egyes joghallgatók életsorsában mennyire mutatható ki – ha egyáltalán – a humanista filológiai tanulmányok, valamint a történelmi körülmények miatt (is) lassú lépésekkel modernizálódó állam(ok) szakemberek iránti igényének elválása,³³ akkor – természetesen nem számolhatva a divatok, egyéni preferenciák, személyes élethelyzetek és különleges érdeklődési irányok – torzító hatásával, azt lehet sejtennem, hogy bizonyos elmozdulás mindenképpen megfigyelhető.

Ez azt jelenti, hogy a Magyarországról és Erdélyből induló és a jogoktatással peregrinációjuk során kapcsolatba kerülő hallgatók tanulmányai – azon a Kecskeméti Gábor által felvázolt tengelyen „[...] amelynek két szélső pontját egyfelől a humanista elitképzés, másfelől pedig a jóval korlátozottabb erudíciót és filológiai vértetést adó, viszont gyakorlatiasabb, a jövő professzió feladataira és szükségleteire felkészítő pragmatikus oktatás foglalja el”,³⁴ az idő múlásával – a pragmatikusabb irányba látszanak elmozdulni. Annak ellenére így van ez, hogy például nem tudjuk tetten érni a joghallgatók számának növekedésében az erdélyi fejedelmek 17. század első felére tehető egyetemlátogatást támogató politikáját. Másként állunk ezzel például egy-két nemzedékkel korábban a Báthoryak törekvései kapcsán.³⁵

Az életpálya-kilátások okán a professzionalizáció felé való – a korábbinál talán valamivel fokozottabb – elmozdulás leginkább a „köz”-igazgatásban (58 peregrinus), ezen belül is a városi igazgatásban megjelenő korábbi akadémiták számában mutatkozik meg (több mint egyharmad), de a királyi Magyarország országos és központi tisztviselői között is találunk majdnem kéttucatnyi egyetemlátogatót.

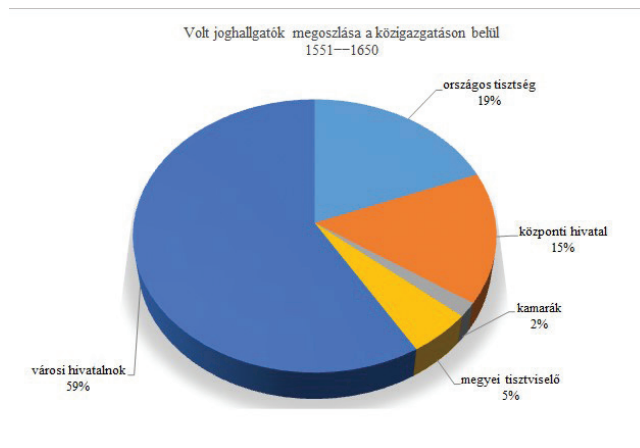

11. ábra

³³ KECSKEMÉTI, 22.

³⁴ *Uo.*

³⁵ HORN, *A politikai elit*, 308–320.

12. ábra

Peregrinusaink – természetesen a forráshelyzettől befolyásoltan fellelhető – adatai erre az időszakra is alátámasztják legjelentősebb városaink – sokak által feltételezett – tudatos hivatalnoki utánpótlás-nevelés gyakorlatát. Példának okáért Pozsonyban és Sopronban a 16. század végétől kezdve állandóan találhatunk néhány „tudós jogokban” jártas akadémitát.³⁶ Az erdélyi szászok két nagyvárosa (Brassó, Nagyszeben) tekintetében viszont azt kell megállapítanunk, hogy ez a tervező tudatosság (és itt csak a joghallgatóként megjelenőkről van szó) inkább csak a 18. századra igazolható.

Jelen keretek között csak néhány töredékes gondolat felvillantására volt lehetőségem, amelyek alapján talán kijelenthető, hogy bár a *peregrinatio academica iuridica* az általam vizsgált időszakban és a későbbiekben sem volt nagy volumenű, de haszontalannak rosszindulattal sem nevezhető.

³⁶ Egy 17. századi ez irányú törekvésekre utal például az Artner család története. Vö. P. SZABÓ Béla, *Erhard Artner jogi tanulmányai Tübingenben a 17. század elején*, Soproni Szemle, 2011/4, 361–380; HÁZI Jenő, *A soproni polgári családok (1535–1848): Az Artner család (Beszámoló egy elkészült munkáról)*, Soproni Szemle, 1972/2, 160–168.

P. SZABÓ BÉLA
egyetemi tanár
Debreceni Egyetem ÁJK, Jogi Történeti Tanszék
szabo.bela@law.unideb.hu

A Useless Peregrinatio Academica?

*Studies at Foreign Universities and Hungarian Legal Culture around the Turn of the Sixteenth
and Seventeenth Centuries*

Abstract: This study aims to provide a brief overview of the efforts made in recent decades to identify Hungarian and Transylvanian law students who visited Western European universities in the early modern time to uncover data related to their university stays and studies. Who were those who wasted their time and their own and their patrons' money on acquiring "useless" legal knowledge at universities? "Useless" because, according to our current knowledge, there was presumably a huge gap between practical legal life, especially in private law relations in Hungary and Transylvania, and the legal thinking imbued with the European *ius commune* that could be acquired at universities. Those who attended foreign universities probably constituted only a negligible proportion of our legal scholars at the time. Another question is whether this numerical inferiority was not necessarily proportional to the "scientific" and possible practical influence of this group on the legal life of the time. Focusing primarily on the hundred years around the turn of the 16th and 17th centuries, the study aims to provide some insight into the possible impact of legal knowledge acquired at foreign law schools on domestic "legal scholarship," based on visitation data and on legal and political disputationes, defended at the universities.

Keywords: peregrinatio academica, law students, legal scholars, *ius commune*, disputations

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)